

R.M.Usmonova,
Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti
tayanch doktoranti

O'ZBEKISTONDA XOTIN-QIZLAR NORASMIY BANDLIGINI KAMAYTIRISHNING IQTISODIY VA HUQUQIY JIHATLARINING SOTSILOGIK TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda xotin-qizlar norasmiy bandligini ta'minlashning iqtisodiy va huquqiy jihatlarining sotsiologik tahlil qilingan. Shuningdek, xotin-qizlar norasmiy bandligining asosiy xususiyatlari, xotin-qizlar norasmiy bandligining ijobiy va salbiy jihatlarini, sabablari, tadbirlar, mexanizmlar yoritilgan. Yakuniy qismda xulosa, taklif va tavsiyalar berilgan.

Аннотация. В данной статье представлен социологический анализ экономических и правовых аспектов обеспечения неформальной занятости женщин в Узбекистане. Также выделены основные особенности неформальной занятости женщин и девушек, положительные и отрицательные стороны неформальной занятости женщин и девушек, причины, меры, механизмы. В заключительной части даются заключение и предложения, рекомендации.

Annotation. This article provides a sociological analysis of the economic and legal aspects of ensuring women's informal employment in Uzbekistan. It also discusses the main features of women's informal employment, its positive and negative aspects, causes, measures, and mechanisms. The final part provides conclusions, suggestions, and recommendations.

Tayanch so'zlar: norasmiy bandlik, xotin-qizlar, iqtisodiy ta'sir, huquqiy himoya, mehnat huquqlari, sotsiologik tahlil, ishsizlik, ish bozori, ish bilan ta'minlash, huquqiy xatarlar, ishchi huquqlari, ish va ta'lim imkoniyatlari, ijtimoiy muammolar.

Ключевые слова: неформальная занятость, женщины, экономическое влияние, правовая защита, трудовые права, социологический анализ, безработица, рынок труда, занятость, юридические риски, права работников, возможности работы и образования, социальные проблемы.

Keywords: informal employment, women, economic impact, legal protection, labor rights, sociological analysis, unemployment, labor market, employment, legal risks, workers' rights, work and education opportunities, social problems.

Kirish. Jahon miqyosida xotin-qizlarning norasmiy bandligi muammosi ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda uchraydi. Norasmiy ishchilik, ayniqsa, ushbu guruhga mansub odamlarning huquqiy va ijtimoiy himoyasi yetishmasligi, mehnat qonunchiligi buzilishi va ish imkoniyatlari cheklanganligi orqali kuchaygan. Masalan, ko‘plab mamlakatlarda, xususan, Afrika va Lotin Amerikasida, xotin-qizlar ishlashning asosiy soha va shakllarida, asosan, o‘zlarining jismoniy va ma‘naviy himoyasini yo‘qotgan holda faoliyat ko‘rsatadilar.

O‘zbekistonda ham ushbu muammo salmoqli ahamiyatga ega. Xotin-qizlarning ish bozoriga jalb qilinishi bilan bog‘liq muammolar, ishsizlik darajasining yuqoriligi va me‘yoriy-huquqiy tizimning yetarli emasligi ushbu masalaga alohida e‘tibor qaratishni talab qiladi. Shunga ko‘ra, ushbu tadqiqotda xotin-qizlarning norasmiy bandligini iqtisodiy va huquqiy jihatdan tadqiq etish, mamlakatda ushbu muammoni hal qilish uchun samarali siyosat va strategiyalar ishlab chiqish muhimdir.

Shu o‘rinda qayd etish mumkinki, so‘nggi yillarda mamlakatimizda bandlik sohasiga qaratilgan e‘tibor o‘laroq respublikamizda ishsizlik darajasi so‘nggi olti yilda 9,5 foizdan 8,1 foizga kamayishiga erishilgan. Xususan, “O‘zbekiston – 2030”¹ strategiyasida bandlik ko‘lamini oshirish va munosib mehnat sharoitlarini yaratish orqali mehnat bozorining barqarorligini ta‘minlash alohida o‘rin egallagan. Ushbu hodisani sotsiologik jihatdan tadqiq etish, uning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarini o‘rganish norasmiy ish bilan shug‘ullanadigan xotin-qizlar duch keladigan muammo va omillarni aniqlash hamda tushunishga xizmat qiladi.

Maqsad va uni asoslash. Respublikamizda xotin-qizlar norasmiy bandligining iqtisodiy omillari bilan bir qatorda uni sotsiologik jihatdan tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda xotin-qizlarning norasmiy mehnatda ishtirok etishiga ta‘sir qiluvchi ijtimoiy omillarga, iqtisodiy, huquqiy va nazariy o‘lchovlarni o‘rganishga qaratilgan. O‘zbekistonda xotin-qizlarning norasmiy bandligi jamiyat hayotida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u ayollarning iqtisodiy jihatdan ish bilan ta‘minlasa, ammo bir vaqtning o‘zida ularning ijtimoiy muhofazasi va huquqlariga oid muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday bandlik shakllari xotin-qizlarning iqtisodiy mustaqilligini oshirish, oilaviy qadriyatlarni saqlash va gender tengligini ta‘minlashda ahamiyat kasb etadi. Jumladan, norasmiy bandlik jamiyatda iqtisodiy faoliyatning

O‘zbekistonda ham ushbu muammo salmoqli ahamiyatga ega. Xotin-qizlarning ish bozoriga jalb qilinishi bilan bog‘liq muammolar, ishsizlik darajasining yuqoriligi va me‘yoriy-huquqiy tizimning yetarli emasligi ushbu masalaga alohida e‘tibor qaratishni talab qiladi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябр «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисидаги ПФ-158-сонли Фармони, (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон; 29.12.2023 й., 06/23/214/0984-сон)

muhim qismi bo'lib, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlar bilan bog'liq. Norasmiy bandlik bu rasmiy bo'lmagan, ya'ni davlat yoki mahalliy hukumat tomonidan ro'yxatga olinmagan, hujjatlashtirilmagan mehnat faoliyatini anglatadi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Ayollarning norasmiy bandligi bu ayollarning rasmiy ro'yxatga olinmagan, hujjatlashtirilmagan mehnat faoliyatini anglatadi. Norasmiy bandlik ayollarga o'z iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash imkonini berishi mumkin, lekin bir qator ijtimoiy va iqtisodiy muammolar bilan ham bog'liq. Unga xususiy sektordagi ish, uzoq muddatli shartnomalar, faoliyatning mustaqil shakllari (masalan, savdolar, ijodiy faoliyat), yoshlar va ayollar uchun pardoqli, vaqtinchalik yoki asossiz ishlar kiradi.

1-jadval

Xotin-qizlar norasmiy bandligining asosiy xususiyatlari

Ro'yxatga olinganlik	Norasmiy bandlikda mehnat munosabatlari rasmiy hujjatlashtirilmagan. Ishchilar ish beruvchi bilan shartnoma tuzmaydi.
Ish huquqlari	Norasmiy bandlikda ishchilar o'zlarining huquqlari, ijtimoiy ta'minoti bo'yicha himoyasiz bo'lishadi.
Ish soati	Norasmiy bandlikda odatda ish soatlari belgilanmaydi.
Tadbirkorlik faoliyati	Norasmiy bandlik ko'p hollarda tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq.
Moliyaviy jihatlari	Norasmiy bandlikda ishchilar malaka oshirish, ta'lim olish, huquqiy himoya, pensiya va ijtimoiy ta'minot tizimidan foydalanish huquqiga ega emas.
Norasmiy bandlikka oid qonunlar va mexanizmlar yetarli emas.	Norasmiy sektordagi ishchilarning huquqlarini himoya qilish uchun maxsus mexanizmlar talab etiladi.

Xotin-qizlarning norasmiy bandligi masalasi bo'yicha amalga oshirilayotgan tadqiqotlar, gender munosabatlari va ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlarni tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotlar gender tengligini ta'minlash, ayollarning faolligini oshirish va oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy tadqiqotlar, xotin-qizlarning ijtimoiy hayotdagi roli, norasmiy bandlikning ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoriga ta'sirini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Shuningdek, ushbu masalada dunyoda ko'plab tadqiqotlar olib borilgan, masalan "Women, Work, and Family in the Middle East and North Africa" (A. Moghadam, 2003) asarida ayollarning mehnat bozoridagi ishtiroki va uning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga

ta'siri, shu jumladan, MDH mamlakatlari va Markaziy Osiyo misollari o'rganilgan. "Women's Employment and the Family: The Impact of Women's Economic Participation" (OECD, 2017) hisobotida esa rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda ayollar bandligining oilaviy munosabatlar va gender tengligiga ta'siri yoritilgan². Jahon bankining "Gender and Development: Economic and Social Dimensions of Women's Work" (World Bank, 2019) tadqiqot ishida xotin-qizlar bandligi va uning ijtimoiy munosabatlarga ta'sirini ko'rib chiqadi, shu jumladan, qonunchilik va iqtisodiy siyosatlar yoritilgan. Qolaversa, har yili chop etiladigan "Global Gender Gap Report" (World Economic Forum, 2023) hisobotda turli mamlakatlardagi gender tengligi, mehnat bozoridagi xotin-qizlar ishtirokining ko'rsatkichlari, oila va jamiyatga ta'sirini baholash mumkin. "Women's Employment and Work-Family Conflict: A Cross-National Study" (2021) tadqiqotida xotin-qizlarning bandligi va oilaviy majburiyatlar o'rtasidagi muvozanat muammolarini turli mamlakatlar misolida ko'rib chiqadi. Shuningdek, "Social Change and Family Dynamics: Women in Transition Economies" (2018) tadqiqot ishi rivojlanayotgan mamlakatlarda xotin-qizlar bandligi va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar o'zgarishi haqidagi ilmiy tahlillarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari mavzu doirasida huquqiy va siyosiy tahlillar berilgan bo'lib, "Labour Market Reforms and Gender Equality in Uzbekistan" (2020), "National Gender Strategy of Uzbekistan" (2021) tadqiqot ishlarida mehnat bozoridagi islohotlar va xotin-qizlar uchun qonunchilik himoyasi hamda mamlakatimizning gender tengligiga oid milliy strategiyasi xotin-qizlar bandligini qo'llab-quvvatlash borasida qanday tadbirlar ko'rilyotgani yoritilgan.

Norasmiy sektorda ishlayotgan shaxslar ijtimoiy ta'minotning ko'plab shakllariga, jumladan, ijtimoiy sug'urta, tibbiy xizmat va pensiya ta'minotiga kirish imkoniyatiga ega emaslar. Statistik ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, norasmiy sektor ishtirokchilari ushbu himoya shakllaridan yetkazib bo'lmaz zararlar yetishi mumkinligini bilishadi, biroq ular kelajakdagi imkoniyatlardan yetarlicha foydalanmaydilar.

Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi har 10 ish o'rinlarining deyarli 4 tasi (39%) norasmiy bo'lib, jami iqtisodiy faol aholining 13,7 million nafaridan 6,5 millioni (47 foiz) rasmiy sektorda mehnat qiladi³. Shu munosabat bilan ijtimoiy va mehnat munosabatlarning muvozanatli rivojlanishini ta'minlash sharti sifatida davlat tomonidan tartibga solishning ahamiyati ortib bormoqda.

² OECD, 2017

³ <https://senat.uz/oz/plenary-sessions/post-807>; <https://daryo.uz/k/2023/06/01/senat-ozbekistonda-norasmiy-bandlikni-qisqartirishga-qaratilgan-qonunni-maqulladi>.

Norasmiy sektorda ishlayotgan shaxslar ijtimoiy ta'minotning ko'plab shakllariga, jumladan, ijtimoiy sug'urta, tibbiy xizmat va pensiya ta'minotiga kirish imkoniyatiga ega emaslar.

O'zbekistonda xotin-qizlar norasmiy bandligi jiddiy muammo bo'lib, uning iqtisodiy, huquqiy va sotsiologik jihatlar alohida ahamiyatga ega. Muammoni hal qilish uchun kompleks yondashuv va jamiyatning barcha qatlamlari ishtirokidagi islohotlar zarur.

2-jadval

Xotin-qizlar norasmiy bandigining ijobiy va salbiy jihatlar

Ijobiy	Salbiy
Xotin-qizlar tadbirkorlik bilan shug'ullanishi uchun imkoniyat yaratiladi	Ishchilarning ijtimoiy himoyalanmagani
Ish topish imkoniyatlari kengayadi	Ish sharoitlari kafolatlanmagan
Norasmiy bandlik ayollarga iqtisodiy mustaqillik, ijtimoiy rivojlanish va o'z faoliyatlarini amalga oshirish imkonini beradi. Oilaviy iqtisodiyotda faol ishtirok etish imkonini yaratadi.	Mehnat va xavfsizlik talablari yetarli darajada ta'minlanmagan
Uy xo'jaliklari daromadiga hissa qo'shadilar. Norasmiy ish bilan band bo'lgan xotin-qizlar odatda uy xo'jaliklarni kichik biznes, hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi faoliyati bilan shug'ullanadilar.	Huquqiy himoyaning yo'qligi. Norasmiy bandlikdagi ayollar ko'pincha korxona yoki hukumat tomonidan himoyalanmaydi.
	Mehnat sharnomasiga ega emas va bu esa ularni ekspluatatsiyaga qarshi himoyasiz qoldiradi.

Taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayonida norasmiy bandlikni qisqartirish bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlar belgilangan. Xususan, 2022–2024-yillarga mo'ljallangan norasmiy bandlik ulushini qisqartirish bo'yicha ishlab chiqilgan yo'l xaritasi norasmiy bandlikni tahlil qilish, uni qisqartirishni rag'batlantirish hamda huquqiy asoslarni takomillashtirish bo'yicha aniq maqsadlar va ularni amalga oshirish mexanizmlari belgilab qo'yilgan. Shuningdek, xotin-qizlarni tadbirkorlik faoliyatiga yanada keng jalb qilish va qonuniy mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun qo'shimcha shart-sharoitlarni yaratish maqsadida mamlakatimizda o'zini o'zi band qilish instituti joriy etilgani tufayli rasmiy sektorda band bo'lganlar soni yildan yilga ortgan. O'tgan davr davomida o'zini o'zi band qilish mumkin bo'lgan faoliyat turlari muntazam kengaytirib borildi. Natijada 1-iyun holatiga ko'ra O'zbekistonda jami o'zini o'zi band qilganlar soni 1 720 423 nafarga yetdi.

Xotin-qizlarning mehnat huquqiy himoyasini ta'minlash ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, O'zbekiston Respublikasida gender tengligi va ayollarning huquqlarini himoya qilishga oid bir qator qonunlar va

qarorlar qabul qilingan. Masalan, BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi asosida davlat miqyosida tegishli normalar ishlab chiqilmoqda. Qonunchilikda xotin-qizlarning bandligini ragʻbatlantirish va himoya qilishga alohida eʼtibor qaratiladi. Oʻzbekistonda xotin-qizlarning bandligini taʼminlash va himoya qilish uchun bir qator milliy va xalqaro huquqiy hujjatlar mavjud. Milliy hujjatlar: Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: Ayollarning huquqlarini kafolatlaydi va gender tengligini taʼminlashga oid normalarni oʻz ichiga oladi. Oʻzbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi, “Xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish toʻgʻrisida”gi Qonun, xotin-qizlarning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy huquqlarini kafolatlaydi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Qarorlari, jumladan, “Xotin-qizlarning bandligini oshirish va salomatligini mustahkamlashga oid chora-tadbirlar” toʻgʻrisidagi qarorlari, Oila va xotin-qizlarni tizimli qoʻllab-quvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi”gi, “Xotin-qizlarning mehnat huquqlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qoʻllab quvatlashga oid chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi Qarorlari hamda xalqaro hujjatlar: “BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”, “BMTning Ayollarning huquqlari toʻgʻrisida”gi Konvensiyalaridagi gender tengligini taʼminlash va ayollarning huquqlarini himoya qilish boʻyicha xalqaro qoidalarni amalda qoʻllashi Oʻzbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy va iqtisodiy faolligini taʼminlash, ularning huquqlarini himoya qilish va gender tengligini ragʻbatlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Oʻzbekistonda norasmiy sektor iqtisodiyotda muhim oʻrin tutadi, chunki koʻplab ayollar shaharlarda va qishloq joylarida rasmiy mehnat shartnomasiga ega boʻlmasdan faoliyat yuritadilar. Ular koʻpincha uy mehnati, hunarmandchilik, qishloq xoʻjaligi yoki chakana savdo bilan shugʻullanadilar. Bu oilalarga qoʻshimcha daromad keltiradi va ishsizlikdan saqlaydi. Ammo norasmiy bandlik ijtimoiy va iqtisodiy xavflarni ham keltirib chiqaradi va bular quyidagilar:

- past daromadlar: ayollar koʻpincha rasmiy ishchi yoki erkaklar bilan taqqoslaganda ancha kam maosh oladilar;

- ijtimoiy kafolatlarning yoʻqligi: norasmiy band boʻlgan xotin-qizlar, ijtimoiy sugʻurta, pensiya yoki toʻlanadigan taʼtillar kabi kafolatlardan mahrum boʻladilar;

- oilaviy daromadga bogʻliqlik: qishloq joylari va kichik shaharlarda ayollar koʻpincha oilaviy xoʻjaliklarda ishlaydilar, bu esa ularni erkaklarga iqtisodiy jihatdan bogʻlab qoʻyadi.

Shuningdek bu holat ishlab chiqarish samaradorligiga taʼsir koʻrsatadi. Norasmiy bandlik ishsizlik darajasini pasaytirishga yordam

Oʻzbekistonda norasmiy sektor iqtisodiyotda muhim oʻrin tutadi, chunki koʻplab ayollar shaharlarda va qishloq joylarida rasmiy mehnat shartnomasiga ega boʻlmasdan faoliyat yuritadilar. Ular koʻpincha uy mehnati, hunarmandchilik, qishloq xoʻjaligi yoki chakana savdo bilan shugʻullanadilar.

Biroq ko‘plab ayollar, ayniqsa, norasmiy iqtisodiyotda ishlaydiganlar, mehnat shartnomalarini rasmiylashtirmaydilar, bu esa ularni ushbu huquqlardan mahrum qiladi. Bu ularni qiyin ish sharoitlari, past maosh va ekspluatatsiyaga moyil qilib qo‘yadi. Shuningdek, O‘zbekistonda mehnat inspeksiyalari mavjud bo‘lsa-da, ular amalda norasmiy sektorni qamrab olmaydi.

bergan bo‘lsa-da, u ishlab chiqarish samaradorligi va innovatsiyalarning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Norasmiy tarzda mehnat qiluvchi ayollar o‘z malakasini rivojlantirish imkoniga kamroq ega bo‘ladi, bu esa iqtisodiy o‘rishni to‘xtatib, rasmiy sektor kengayishiga xalaqit beradi.

Xotin-qizlar norasmiy bandligining huquqiy jihatlariga to‘xtalib o‘tilsa, bu to‘laqonli huquqiy himoya yo‘qligida yaqqol namoyon bo‘ladi. Jumladan, norasmiy bandlikning muhim huquqiy jihatlaridan biri ayollar mehnat huquqlarining rasmiy himoyasi yo‘qligi hisoblanadi. O‘zbekiston qonunchiligiga ko‘ra, barcha ishchilar mehnat shartnomalari orqali himoyalaniishi lozim, bu ularga quyidagi huquqlarni beradi:

- ijtimoiy ta‘minlash (pensiylalar, kasalliklar bo‘yicha nafaqalar va h.k.);
- mehnat imtiyozlari (ta‘tillar, onalik nafaqalari va boshqalar);
- ish beruvchi bilan nizolar holatida huquqiy himoya.

Biroq ko‘plab ayollar, ayniqsa, norasmiy iqtisodiyotda ishlaydiganlar, mehnat shartnomalarini rasmiylashtirmaydilar, bu esa ularni ushbu huquqlardan mahrum qiladi. Bu ularni qiyin ish sharoitlari, past maosh va ekspluatatsiyaga moyil qilib qo‘yadi. Shuningdek, O‘zbekistonda mehnat inspeksiyalari mavjud bo‘lsa-da, ular amalda norasmiy sektorni qamrab olmaydi. Norasmiy ishchilar, ayniqsa, ayollar ishni yo‘qotish yoki huquqiy himoyasizlikdan qo‘rqib, ko‘p hollarda huquqbuzarliklar haqida xabar bermaydilar. Huquqiy islohotlar va imkoniyatlar sohasida vaziyatni yaxshilash uchun huquqiy monitoring tizimini kengaytirish va norasmiy bandlikni rasmiylashtirishga yordam beradigan dasturlarni yaratish zarur. Bu uy mehnatchilari va kichik bizneslar uchun mehnatni qonuniylashtirishni yengillashtiradigan maxsus qonunlarni joriy etishni o‘z ichiga oladi. O‘zbekistonda ayollar an‘anaviy ravishda uy mehnati va bola tarbiyasi bilan shug‘ullangan, erkaklar esa oilada asosiy boquvchi sifatida namoyon bo‘lgan. Shu bois ayollar bolalarga qarash va uy vazifalari tufayli rasmiy ishga joylashish imkoniyatiga kam ega bo‘ladilar. Jamiyat fikri ayollarning kasbdagi o‘rishi yoki moliyaviy mustaqil bo‘lishini qo‘llab-quvvatlamasligi mumkin. Shu bilan birga, ayollar orasida ta‘lim darajasi pastligi va kasbiy tayyorgarlik yetishmasligi rasmiy ish topish imkoniyatlarini cheklaydi. Ko‘plab ayollar, ayniqsa, qishloq joylarida, sifatli ta‘limga ega emaslar, bu esa ularning malaka va mehnat bozoridagi imkoniyatlarini cheklaydi.

Ko‘pincha ayollar norasmiy bandlikni o‘z xohishiga ko‘ra tanlamaydi, balki boshqa alternativa yetishmasligi tufayli shunday ishlaydilar. Mahalliy moslashuvlar, jumladan bolalar bog‘chalari yoki transport infratuzilmasining yo‘qligi, shuningdek, madaniy normalar ayollarni rasmiy ishga joylashishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Norasmiy

sektordagi ayollarning bandligi ko'pincha ularning ijtimoiy rivojlanishini cheklaydi. Norasmiy ishchi sifatida mehnat qilayotgan ayollar kamroq ijtimoiy faoliyatlarda ishtirok etadilar, ta'lim va kasbiy dasturlardan foydalanish imkoniga kam ega bo'ladilar va oila yoki jamiyatdagi qarorlarni qabul qilishda kamroq ta'sirga egadirlar. Ayollarning mehnat bozoridagi holatini yaxshilash uchun kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorlash dasturlari zarur. Davlat xotin-qizlarni hunarmandchilik, tadbirkorlik, axborot texnologiyalari va boshqa talab yuqori bo'lgan sohalarga o'rgatishga qaratilgan tashabbuslarni rivojlantirishi mumkin. Norasmiy mehnatni qonuniylashtirish mexanizmlarini yaratish, masalan, kichik bizneslar va uy mehnatchilari uchun soddalashtirilgan ro'yxatdan o'tkazish tizimini joriy etish ayollarning iqtisodiy holatini yaxshilaydi. Bu ularga ijtimoiy kafolatlar olish va huquqlarini himoya qilish imkonini beradi. Davlat qo'llab-quvvatlovi, masalan, arzon bolalar bog'chalari, ishlash uchun qulay grafiklar, oilalar uchun subsidiya dasturlari ayollarga ish va oila majburiyatlarini uyg'unlashtirishni yengillashtirib, ularni rasmiy sektorga o'tishiga yordam beradi.

Xotin-qizlarning rasmiy bandligini ta'minlash uchun mehnat qonunchiligi va mehnat munosabatlarini yaxshilash zarur. Qonunchilik doirasida aniq choralar ko'rish va norasmiy band bo'lganlarni mehnat huquqlari bilan ta'minlash kerak. Xotin-qizlar uchun ta'lim dasturlarini yaxshilash, ularning kasbiy malakalarini oshirish va malaka oshirish imkoniyatlarini ko'paytirish lozim. O'zbekistonda xotin-qizlarning norasmiy bandligi ba'zan ularning huquqlarini to'laqonli qo'riqlash va himoyalash imkonini bermaydi. Ularning mehnat shartlari, daromadlari va ijtimoiy himoyasida tizimli muammolarga duch kelishi kuzatiladi. Ta'kidlash joizki, ushbu sohada normativ huquqiy kamchiliklar, xususan, mehnat tekshiruvlari ko'pincha norasmiy sektorlarni e'tiborsiz qoldirishi sababli xotin-qizlar huquqiy kafolatlari yo'qligiga olib keladi. Bundan tashqari, ro'yxatga olinmagan mehnat, ijtimoiy himoyaning yetishmovchiligi tufayli norasmiy bandlikda ishlagan ayollar o'zlarining ijtimoiy huquqlari va ta'minotlaridan mahrum bo'ladilar. Ular pensiya, ta'mir, yordam va boshqa ijtimoiy ta'minotdan foydalanish imkoniyatiga ega emas. Norasmiy bandlikda ayollar ish sharoitlari yetarli darajada muhofaza qilinmaydi. Xotin-qizlar norasmiy bandlikda ko'pincha kichik bizneslar ochish va ularni boshqarish imkoniyatiga ega. Bu ularga oilaviy daromad olish va iqtisodiy mustaqillikni ta'minlashga yordam beradi. Bugun O'zbekistonda xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish maqsadida hukumat tomonidan bir qator choralar ko'rilmogda. Ular orasida kichik biznesni rivojlantirish, hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash va moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha loyihalar

Xotin-qizlarning rasmiy bandligini ta'minlash uchun mehnat qonunchiligi va mehnat munosabatlarini yaxshilash zarur. Qonunchilik doirasida aniq choralar ko'rish va norasmiy band bo'lganlarni mehnat huquqlari bilan ta'minlash kerak. Xotin-qizlar uchun ta'lim dasturlarini yaxshilash, ularning kasbiy malakalarini oshirish va malaka oshirish imkoniyatlarini ko'paytirish lozim.

Norasmiy sektordagi faoliyatlar, masalan, qizlar va xotinlar uchun kichik bizneslar, ijtimoiy yordam vositalari orqali ish o'rinlarini yaratishi mumkin. Norasmiy bandlik xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshiradi, bu esa jamiyatning umumiy iqtisodiy rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli xotin-qizlar norasmiy bandlikni yaxshilash uchun maxsus siyosiy qarorlar va dasturlar talab etiladi.

mavjud. Iqtisodiy rivojlanish uchun norasmiy bandlikning ahamiyati shundaki, bu xotin-qizlarga uyda o'tirib, oilaviy sharoitda daromad olish imkonini beradi. Uy mehnati orqali daromad olish, ularning iqtisodiy mustaqilligini oshirishga yordam beradi. Jamiyat taraqqiyotining darajasi va uning salohiyat imkoniyatlari ko'p jihatdan xotin-qizlarning mavqeyi bilan belgilanadi. Xotin-qizlarning maqomi jamiyat taraqqiyoti, jamiyatda shakllangan muhit va kelajakda jamiyat taraqqiyotining ko'rsatkichi hisoblanadi. Ularning huquqiy va ijtimoiy himoyalanganlik darajasi, ta'lim va bandlik, ijtimoiy va siyosiy hayotdagi ishtiroki darajasi ularning jamiyatdagi mavqeyi va rolining asosiy ijtimoiy ko'rsatkichlari hisoblanadi. Shu sababli O'zbekiston hukumati xotin-qizlar bandligini ta'minlash iqtisodiy taraqqiyot va ijtimoiy barqarorlik uchun muhim ahamiyatga ega ekanligidan kelib, chiqib norasmiy bandlikni qisqartirish ularning haq-huquqlarini himoya qilish bo'yicha bir qator chora tadbirlarni ishlab chiqib, amaliyotga tatbiq etmoqda. Bunday bandlik faoliyati, odatda, rasmiy hisobotlarda ko'rsatilmaydi, lekin u iqtisodiy faoliyatning yirik qismi bo'lib, ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, qayd etish lozimki, norasmiy bandlik xotin-qizlarga moliyaviy mustaqillikni ta'minlashga yordam berib, ularning daromadini oshirishga va ijtimoiy holatini yaxshilashga olib keladi. Xotin-qizlarning norasmiy bandligini ta'minlash ijtimoiy rivojlanishni, gender tenglikni va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Norasmiy sektordagi faoliyatlar, masalan, qizlar va xotinlar uchun kichik bizneslar, ijtimoiy yordam vositalari orqali ish o'rinlarini yaratishi mumkin. Norasmiy bandlik xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshiradi, bu esa jamiyatning umumiy iqtisodiy rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli xotin-qizlar norasmiy bandlikni yaxshilash uchun maxsus siyosiy qarorlar va dasturlar talab etiladi. Albatta, bu mexanizmlar, avallambor, xotin-qizlarning bandligini rasmiylashtirish va ularga ijtimoiy himoyani ta'minlashga yo'naltirilishi zarur.

Shu bilan birga, xotin-qizlar norasmiy bandligini ijtimoiy oqibatlarini bu uning oilalar va jamiyatga ta'siri bilan bog'liq. Xususan, O'zbekistonda ayollarning norasmiy bandligi oilaviy qadriyatlar va iqtisodiy tuzilmalarga ta'sir ko'rsatadi. Bu moliyaviy jihatdan oilasiga yordam berishi bilan birga oilaviy munosabatlar buzilishi, farzandlarning ta'lim-tarbiya amaliyotiga ta'sir ko'rsatadi. Xotin-qizlarni yetarli ta'lim olmasligi ko'pincha ayollarni norasmiy sektorlarga yo'naltirishiga sabab bo'ladi. Ya'ni sifatli ta'lim va kasb-hunar ta'limi imkoniyatlari cheklanganligi ayollarning rasmiy ish bilan ta'minlanishiga to'sqinlik qiladi va norasmiy mehnat bilan shug'ullanishga sharoit yaratadi. Ta'kidlanganidek, ayollarning norasmiy bandligi ularning moliyaviy o'ziga ishonishiga

sezilarli hissa qo'shadi, ammo ularning huquqiy va ijtimoiy ta'minoti haqida tashvish tug'diradi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun tadqiqot norasmiy ishchilarni himoya qilish bo'yicha huquqiy asoslarni takomillashtirishni va kichik tadbirkorlar uchun soddalashtirilgan ro'yxatga olish tizimlarini taklif qilishni tavsiya etadi: huquqiy himoyani kuchaytirish, mehnat huquqlarini mustahkamlash va norasmiy ish tarmoqlarini rasmiylashtirish; davlatda ishchilarning huquqiy himoyasini ta'minlash bo'yicha qoidalarni ishlab chiqish; ijtimoiy ta'minotni kengaytirish, norasmiy ishchilarga ijtimoiy nafaqalar, shu jumladan, pensiya va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish; mikrocreditlar, kasb-hunar ta'limi va murabbiylik dasturlari orqali ayollar tadbirkorligini rag'batlantirish; soddalashtirilgan soliq tizimlari va kichik biznesni rag'batlantirish kabi boshqa mamlakatlarning muvaffaqiyatli strategiyalarini qabul qilish xotin-qizlar uchun iqtisodiy inklyuzivlikni kuchaytirishi mumkin.

O'zbekistonda xotin-qizlarning norasmiy bandligini ta'minlashning iqtisodiy, huquqiy va nazariy jihatlarini jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlar va gender tengligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu sohadagi ishlarni davom ettirish va ayollarning bandligini rag'batlantirish uchun samarali mexanizmlarni joriy etish zarur. Xotin-qizlarning norasmiy bandligini ta'minlash iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy adolat uchun muhimdir. Bu sohaga ta'sir qiluvchi faktorlarni aniqlash, huquqiy va ijtimoiy mexanizmlarni takomillashtirish, hamda xotin-qizlarning norasmiy faoliyatini rag'batlantirish jamiyatning barqarorligi va iqtisodiy o'sishini ta'minlashga yordam beradi.

3-jadval

Xotin-qizlarning norasmiy faoliyatini rag'batlantirish

Sabablari	Tadbirlar	Mexanizmlari
Xotin-qizlarning norasmiy bandligini ta'minlashda huquqiy mexanizmlarning yetarli emasligi.	Mexnat kodeksini takomillashtirish	Norasmiy bandlikni tizimli ravishda o'rganish va mexanizmlarni yaratish uchun milliy mehnat kodeksini qayta ko'rib chiqish zarur.
Norasmiy bandlikka jalb etilgan ayollarning ko'pchiligi malaka va ta'limga ega emas.	Ta'lim va hunar o'rgatish	Xotin-qizlarga norasmiy sektorda faoliyat yuritish uchun kasb va hunarlarni o'rgatish dasturlarini joriy etish
	Ijtimoiy muhitni yaxshilash	Norasmiy bandlik sohasida xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish uchun faoliyat yurituvchi tashkilotlar bilan hamkorlik qilish.

Ko'plab qishloq hududlarida ayollar ta'lim olishda erkaklarga nisbatan kam imkoniyatlarga ega bo'ladilar. Bu ularning rasmiy mehnat bozorida ish topish imkoniyatini cheklaydi. Ayollar uchun malaka oshirish imkoniyatlari kamligi ham norasmiy bandlikni kuchaytiruvchi omillardan biridir.

Xotin-qizlar norasmiy bandligiga sotsiologik yondashuv jamiyatda ayollar va erkaklarga nisbatan mavjud an'anaviy fikrlar va gender stereotiplari xotin-qizlarning norasmiy sektorda band bo'lishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ayollar an'anaviy ravishda uy vazifalari, bola parvarishi va uy-ro'zg'or ishlari bilan bog'liq rollarga ega bo'lib, mehnat bozorida to'liq ishtirok etish imkoniyatidan mahrum bo'ladilar. Bu holat, ayniqsa, qishloq joylarida yoki patriarxal qadriyatlarga ega bo'lgan oilalarda yanada kuchli namoyon bo'ladi. Bu stereotiplar ayollarning rasmiy ish topish imkoniyatini cheklaydi va ularni norasmiy sektorga kirishga majbur qiladi. Masalan, ko'plab ayollar uydagi mas'uliyatlarni va ish vaqtini bir-biriga moslashtirish maqsadida uy mehnati yoki oilaviy xo'jalikda ishlashni tanlaydilar. Bundan tashqari, jamiyatdagi ba'zi fikrlar ayollarning ishlashini yoki mustaqil bo'lishini kam qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ularning iqtisodiy faolligini cheklaydi. Ta'lim darajasi va kasbiy tayyorgarlik pastligi ham ayollarning norasmiy sektorda ishlashini kuchaytiradi. Ko'plab qishloq hududlarida ayollar ta'lim olishda erkaklarga nisbatan kam imkoniyatlarga ega bo'ladilar. Bu ularning rasmiy mehnat bozorida ish topish imkoniyatini cheklaydi. Ayollar uchun malaka oshirish imkoniyatlari kamligi ham norasmiy bandlikni kuchaytiruvchi omillardan biridir. Ta'limsiz va malakasiz ayollar ish topishda qiyinchiliklarga duch keladilar va shuning uchun rasmiy bo'lmagan mehnat turlariga yoki vaqtincha ish joylariga murojaat qiladilar. Norasmiy bandlik ayollarning jamiyatdagi roli va mavqeyiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Rasmiy bo'lmagan ish faoliyati jamiyatda kam tan olinadi va ayollarning iqtisodiy hamda ijtimoiy ahamiyatini past ko'rsatadi. Ko'p hollarda norasmiy ishchi sifatida mehnat qiluvchi ayollar jamiyatdagi faol qaror qabul qilish jarayonlarida ishtirok eta olmaydilar, chunki ularning ijtimoiy o'rni kambag'allik va iqtisodiy qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'ladi. Bu holat ayollarning ijtimoiy ta'sirini pasaytiradi va ularni tengsizlikka duchor qiladi. Xotin-qizlar uchun norasmiy sektorda ishlashning ijtimoiy oqibatlar salbiy bo'lishi mumkin. Ish shartlarining noqulayligi, ijtimoiy kafolatlar yo'qligi va maosh pastligi ayollarning turmush sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, norasmiy bandlikdagi ayollar nafaqa, sog'liqni saqlash yoki mehnat himoyasiga ega bo'lmaydilar, bu ularning ijtimoiy himoyasizligiga olib keladi. Norasmiy sektorda ishlayotgan ayollar ko'pincha oila va mahalliy jamoalar tomonidan ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'ladi. Ayollar bir-birini qo'llab-quvvatlash va o'zaro yordam guruhlar orqali o'zlarining iqtisodiy ahvollarini yaxshilashga harakat qiladilar. Misol uchun, qishloq joylaridagi ko'plab ayollar o'zaro yordamga asoslangan hunarmandchilik yoki qishloq xo'jaligi ishlari bilan shug'ullanadilar. Bu

ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi, ammo hamon iqtisodiy jihatdan rasmiy bo'lmagan mehnat shakli bo'lib qoladi.

Xotin-qizlar, ayniqsa, qishloq hududlarida, ko'pincha norasmiy iqtisodiyotda ishlaydilar, ular uy mehnati, xizmat ko'rsatish sohalarida yoki dehqonchilikda band bo'lishadi. Xotin-qizlar rasmiy mehnat shartnomalariga ega bo'lmagani tufayli ular mehnat huquqlaridan to'la foydalana olmaydilar va ish beruvchilar tomonidan qo'llab-quvvatlanmaydilar. Norasmiy bandlik ko'p hollarda iqtisodiy jihatdan qimmatli resurs hisoblanadi, chunki u ishsizlikning oldini oladi. Shunga qaramay, bunday mehnatga to'lanadigan maosh past bo'lishi va ishchilarga ijtimoiy kafolatlar berilmasligi ko'pchilikni nochor holatga tushiradi. Norasmiy sektor iqtisodiyotning salmoqli qismi bo'lib, uning salbiy jihatlari ortida ishlab chiqarishning past darajasi, moliyaviy barqarorlik yetishmasligi va huquqiy kafolatlarsiz faoliyat yuritish holatlari yotadi. Xotin-qizlarning mehnat huquqlari O'zbekiston qonunchiligida himoyalangan bo'lsa ham, norasmiy sektorda ishlaydiganlar ko'p hollarda bunday huquqlardan mahrum bo'ladilar. Ularning mehnat munosabatlari ko'pincha qonuniy asosda ro'yxatdan o'tkazilmagan. O'zbekiston Mehnat kodeksi va tegishli qonunlarda rasmiy ishga joylashish mexanizmlari nazarda tutilgan, lekin norasmiy band bo'lganlar uchun amaldagi qonunchilikning samarali ishlamayotgani bu muammoni murakkablashtiradi. O'zbekistondagi an'anaviy va gender normalari ko'p hollarda xotin-qizlarni uy mehnati bilan cheklanishga olib keladi, bu esa ularning norasmiy bandligiga hissa qo'shadi. Xotin-qizlar jamiyatda ko'proq uy vazifalarini bajaruvchi sifatida ko'riladi, bu esa ularning mehnat bozoridagi faoliyatini cheklaydi. Xotin-qizlarning ta'lim darajasi past yoki ma'lumotga ega bo'lmashliklari ham ularning norasmiy iqtisodiyotda ishlashlariga sabab bo'ladi. Ular rasmiy sektorda ish topishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Yakuniy qism. O'zbekistonda xotin-qizlarning norasmiy bandligini ta'minlash bo'yicha ishlarni davom ettirish va ayollarning bandligini rag'batlantirish uchun samarali mexanizmlarni joriy etish zarur.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda quyidagi taklif va tavsiyalarni berish mumkin:

1. Ish imkoniyatlarini kengaytirish: xotin-qizlar uchun ish bozorini kengaytirish va ularning ta'lim olish imkoniyatlarini yaxshilash kerak. Jumladan, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish orqali xotin-qizlarning ishga jalb qilinishini rag'batlantirish zarur.

2. Sotsiologik tadqiqotlarni kuchaytirish: xotin-qizlarning ishlash sharoitlari va ularning norasmiy bandligini aniqlash uchun yangi

***O'zbekistonda
xotin-qizlarning
norasmiy
bandligini
ta'minlashning
sohadagi ishlarni
davom ettirish
va ayollarning
bandligini
rag'batlantirish
uchun samarali
mexanizmlarni
joriy etish zarur.***

sotsiologik tadqiqotlar olib borish zarur. Bu tadqiqotlar o'z vaqtida muammolarni aniqlash va yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi.

3. Mehnatni muhofaza qilish tizimini yaxshilash: norasmiy ishchilar uchun huquqiy himoyani kuchaytirish, ishchilarning ta'minoti va shart-sharoitlarini nazorat qilish, ularni ijtimoiy foyda va nafaqa to'lovlari bilan ta'minlash kerak.

4. Ta'lim va malaka oshirish dasturlari: xotin-qizlarning kasbiy mahoratini oshirish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish va amalga oshirish, bu orqali ularning ish bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: Назария ва амалиёт Дарслик. – Т.: «FAN», 2019 йил. – 592 б.
2. Абдурахмонов Қ.Х. Инсон тараққиёти. Дарслик. – Т.: «Fan va texnologiya», 2013 йил. – 476 б.
3. Кузнецов Ю.И. Построение информативного базиса в задачах общей циркуляции атмосферы: Дис... канд. физ. мат. наук. — Новосибирск: ВЦ СО РАН, 1997. — 134 б.
4. Фролов В.В. Теоретические проблемы правового регулирования специальных экономических зон: Автореф. дис... канд. юр. наук. — М.: МГУ, 1997. — 22 б.
5. Бахвалов Н.С. К оптимизации методов решения краевых задач при наличии пограничного слоя // Ж. вычисл. матем. и матем. физ. 1969. — № 4 (9). — Б. 841—859.
6. Интеллектуальное общение с ЭВМ: Сб. науч. тр. ТашГУ. — Ташкент, 1986. — 270 б.
7. Петров С.М. Влияние конечной скорости распространения поперечной волны на динамическое поведение высокого сооружения //IV Российская конф. по сейсмостойкому строительству: Тез. докл. — М., 2001. 55 б.